

NAGY ÁGOSTON

A RENDI POLITIKA HATÁRAI

Egy diétai vita tanulságai

...hogyan teremtették meg és rendezték be nyelvileg a politikai teret, egyúttal implicit módon hogyan állapították meg a határok megvonásán keresztül, mi számít politikainak...

A következőkben egy hosszas és látszólag talán partikuláris ügy, a jobbágytelken ülő nemesség összeírása és megadóztatása körül forgó 1826-os politikai vita politikaelméleti, politikai episztemológiai tanulságairól lesz szó. A jobbágytelken ülők olyan címerleveles nemesek voltak, akik úrbéres földre telepedtek, ami után földesúri szolgáltatásokkal tartoztak. Ez után a változó helyi joggyakorlat nyomán vagy fizettek az államnak hadiadót, vagy nem. Jogilag köztes helyzetük rendezésére törvényi szinten sokáig nem került sor. Az 1825–27-es országgyűlésen azonban, mikor I. Ferenc király 1826. május 29-ével kibocsátott királyi válaszában felvetette az országos összeírás ügyét, amely az adó felosztását képező ún. nádori porták (eszmei adóegység) kiigazításához volt szükséges, egyértelműen utalt az úrbéres telket bíró nemesek összeírására és adóztatására is. A tulajdonképpen egy hosszabb összeírási utasítás részproblémájaként felvetett ügy a nemesség érintettsége miatt óriási vitához vezetett, amely 1826. június 4-től augusztus 11-ig tartott, melynek során a rendi alkotmányosság egyes alapelemei, az egy és ugyanazon szabadság, illetve a nemesi adómentesség elve váltak vitatottá. Az ügyben elfoglalt álláspont keresztlütszette az alsótábla kormánypárti/ellenzé-

A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4-II-NKE-71 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs alpból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

ki politikai tagozódását, több esetben pedig a két-két megyei követ között, illetve a követek és küldő megyéjük között is súlyos konfliktusokat okozott. Mivel az alsó- és a felsőtábla számtalan üzenetváltás után sem tudott megegyezni a feliratban és a megyei követek között is rendkívül polarizáltak voltak az álláspontok, több kompromisszumos megoldási javaslat is született (Somogy, Bars, Csongrád). Végül a barsi javaslat mellett döntöttek, amely az eddigi adózási gyakorlat fenntartása mellett – az adót nem fizetők számára moratórium biztosításával – a jövőben úrbéres telekre ülő nemeseket adóztatta volna. Határoztak a nemesség kezén lévő úrbéres ingatlanvagyon összeírásáról, de a nemes személy védelme mellett, az adóztatás törvénybe iktatása azonban az 1831–36-is diétára maradt.¹ A vitában ugyanakkor a tárgyi szinten túl egyszerre több „metaszinten” magáról a politikáról és annak hatáiról is vita folyt.

Egy a „beszédközpontú politika valóságát”, azaz a nyelv cselekvő jellegét, a közösségi és nyilvános értelemalkotás folyamatában betöltött konstitutív szerepét vizsgáló megközelítésből kiindulva a kortársak felfogására vagyok kíváncsi:² a jelentésadások folyamatára, arra a dinamikára, hogyan teremtették meg és rendezték be nyelvileg a politikai teret, egyúttal implicit módon hogyan állapították meg a határok megvonásán keresztül, mi számít politikainak, azaz általában, mi az, ami legitim módon a diétai polémia terepére tartozik, és mi az, ami nem. Az első metaszintet maguk a „politikai nyelvek”, érvelésmódok jelentik, melyek azonosítása alapvetően az eszmetörténet-írás heurisztikus tudományos eszköze, de ez esetben sajátosságaik a korabeli diskurzusból is elvonhatóak: a polémia résztvevői maguk is reflektáltak politikai nyelvhasználatukra és annak hatáira. Ezek élén a rendi politika, de a konkrét vita alaphangját is jelentő „ősi alkotmányosság” vagy „régí törvényekre hivatkozás” nyelve áll, melynek fő irányát egyfajta alkotmányos-jogi formalizmus vagy pozitívizmus jelenti, amely tudatosan igyekszik a vitát a rendelkezésre álló – egyébként egyes elemekre és azok értelmezésére nézve is vitatott – joganyagról szóló diskurzus keretein belül tartani. A második és harmadik metaszint tulajdonképpen ezen belül értelmezhető: egyrészt a vitában legitim módon szóba jöhető jogforrások, elsősorban a törvények katalógusának elemei, illetve ezeknek a normahierarchiában betöltött helye és egymáshoz való viszonya (törvény és szokás stb.), másfelől kifejezetten a nemesség szabadságai és a rendi alkotmányosság szempontjából kulcsfontosságú 1741:8. tc. értelmezése körül forog. A „régí törvényekre hivatkozás” mellett az országos és megyei szinten is változó társadalmi-politikai kondíciókhoz igazodva egyéb érvelési mintákat is alkalmazhattak, amelyeket össze lehetett egyeztetni az előbbivel, de összeütközésbe is kerülhettek vele. Ezek – korántsem kimerítő jelleggel – a természetjogi, a rendi szolidaritástudatra hivatkozó szociális vagy „filantróp”, a prudentiára és a kismemesség politikai súlyára apelláló „politicus” érvelések.

A „régí törvények” nyelve és a rendi politika határai

■ A vitát a „régí törvényekre” hivatkozó, politikailag motivált jogi-alkotmányos argumentáció uralta, melynek ma már nem egyszer rabulisztikusnak ható bonyolultsága a kor politikája számára sajátos jogi-politikai adottságot jelentett. Az álláspontok kialakítását egyaránt befolyásolta az akár évszázadokkal korábban, egészen különböző kondíciókra alkotott jogszabályok szűkszavúsága és homályossága, helyük a jogforrási hierarchiában, a rájuk rakódó interpretációs ha-

gyományok tekintélye és az eltérő szokásjog, illetve a helyi társadalmi-politikai adottságok és elvárások. A követek a küldő megyei közösség akaratát voltak hivatottak képviselni, amely a követutasításban nyert kötelező formát, amelyet korszakunkban rendkívül szigorúan értelmeztek, ami számos konfliktushoz vezetett a megye és a követek, illetve az egyes követek között.³ Mivel az általunk vizsgált ügy nem a királyi propozíciókban, tehát a diéta elején, hanem jóval később merült fel, ezért az instrukciókért felelős deputációknak a beérkező követjelentések, diétai iratok és a rendelkezésre álló joganyag alapján időközben kellett kidolgozni a megyei álláspontot, majd elfogadtatni azt a közgyűléssel, amely hivatalos úton, pótutasításban adta azt a követek tudtára. Ez igen nehézkessé és lassúvá tette a rendszer működését, egyúttal emberfeletti munkát igényelt mind a segédszemélyzetükkel Pozsonyban tartózkodó követektől, mind a befolyásos emberekből és jogvégzett szakértőkből álló megyei bizottságoktól.

Amikor új, az alaputasításban nem szereplő ügy merült fel, a követek pótutasításuk beérkezéséig álláspontjukat kénytelenek voltak az eredeti instrukciójuk általános megfogalmazásaira, a megyei joggyakorlatra (usus) és saját lelkiismeretükre alapítani. Ahhoz, hogy az usus törvényessége eldönthető legyen, meg kellett keresni az eredetét, ami azonban – Pest megye szerint – a Pozsony városához közelebb fekvő megyékben jóval egyszerűbb dolog, mint a távolabbiakban, ahol a bizottságok „nem nyulhatnak Megyéik Archivumaiba”, ezért az ügy tárgyalásának elhalasztását javasolják addig, míg mindenki megfelelően fel tud készülni.⁴ A deputációk munkája – csakúgy, mint az elvben ezt közvetítő, annak híján a jogértelmezőként fellépő követeké – tehát maga is egy politikailag motívált, de lényegében jogi hermeneutika körébe tartozik: a hatalmas történeti joganyagból kiindulva (ideértve a megyei usust is) kellett állást foglalni az összeírás és adó alá vetés alkotmányosságát illetően. A „régí törvényekre” és szokásra épülő hagyományos magyar jogi és politikai kultúrában mind az alkotmányosság, mind a magánjog működtetésében elementáris jelentősége volt a hagyomány megértésének és a változó körülményekre való applikációnak. A rendi politikának ez a hermeneutikai jellege részben már a kortársak számára is reflexiók tárgyává vált.

E sajátos jogi-alkotmányos nyelv szélsőséges esetét az egyik soproni követ, a jobbágytelkes nemesség összeírásának és adóztatásának legfőbb szószólója, Felsőbüki Nagy Pál képviselte. A tárgy fontosságára nézve szerinte: „minden részre hajlás és indulatok nélkül, minden mellékes okoskodásokat, és philanthropicum principiumokat félre tévén, egyedül tsak alkotmányunknak, 's élő Törvényeinknek valóságos Lelkéből, és józan értelmekből szükséges a' dolgot megvi'gálni”.⁵ Nagy Pál esetében a politikai vitának a mintegy autonóm, zárt egészként felfogott rendi alkotmányosság és jogrendszer belső logikájának keretei közé szorításáról van szó, amely minden egyéb típusú érvet külsődlegesként és irrelevánsként zárt ki a diskurzusból.

A pathhelyzet rendezésére beterjesztett, kompromisszumosnak szánt somogyi javaslat számos vitát váltott ki. Ez az erős értelemben felfogott rendi norma jegyében arra irányult, hogy a nemesi adómentesség és a parasztság jobbágytelekhez kötött létfenntartása (subsistentia) és adóképesége megtartásának követelményeit egyszerre lehessen teljesíteni; ezért a jobbágytelkeket kizárólag a parasztság számára kívánták fenntartani, eltiltva azoktól a nemességet. Csongrád valamelyik követe ezzel szemben azt vetette fel a pusztán az alkotmányra és a törvényekre hivatkozó értelmezéssel szemben, hogy a jogon túli tényezőket is

mérlegelni kell, ugyanis „a’ szoros Theorián épült Törvények közönségessen inpracticabilitásra vezetnek”. Ennek alapján kijelentették, hogy nem tudnak megegyezni abban, hogy a szegény nemest „a’ Constitutio Theoriájának feláldozzuk”.⁶

A metaszintű vita második szintje a „régí törvények nyelvén” belül játszódott le a szóba jöhető jogszabályok köréről és a normahierarchiában betöltött helyükről. A *Corpus Juris*ban nem találhatóak olyan törvények, amelyek megnyugtatóan rendezték volna a jobbágytelken ülő nemesek ügyét. A 16–17. századból mindössze két törvény foglalkozott kifejezetten velük, a 18–19. századból pedig egy sem. Ha 1715-től 1827-ig a jobbágytelkesekről nem is szóltak törvények, volt néhány újabb és régebbi dekrétum és egyéb jogforrás (usus, felirat, leirat, instrukció, idea, rendelet, precedens stb.), amely említette őket, illetve általában a nemességről vagy partikuláris nemesi csoportokról szóló törvények, melyek alkalmazhatónak látszottak rájuk. A királyi leirat révén az ügy hosszú idő után egészen nyíltan és kényszerítő jelleggel merült fel, s vált politikai problémává. Alapvetően egy politikai célú, de gyakorlatát tekintve jogi hermeneutikai feladat állt tehát a követek előtt: olyan törvényeket vagy azok híján egyéb jogforrásokat kellett találni a hagyományban, amelyek a nemesség egészével vagy egyes, a jobbágytelkesekkel összefüggésbe hozható nemesi csoportokkal kapcsolatban állítottak valamit, adott esetben fel kellett tárni eredeti kontextusukat és létrehozóik szándékait, majd azokat applikálni kellett a konkrét esetre.

A követek legtöbbször „alapos”, azaz „közönséges kifejezésű, annyival inkább a’ genericus fundamentális és Constitutionális Törvényeket” emlegettek. Szóltak továbbá „diplomaticus” és „organicus” törvényekről is. A konkrét vitában „sarkttörvényeken” a nemesség és az ország szabadságait garantáló törvényeket értették, mint a *Tripartitum* I. rész 9. címe, az ezt megerősítő 1723:6., illetve az ezeket ismét megerősítő 1741:8. tc. Nagy jelentőséget kapott az inszurrekcióval, az állandó hadsereggel és annak fenntartására szolgáló adóval foglalkozó 1715:8. tc. Gyakran hivatkoztak az 1805:1. tc-re is, amely az armalistákat „örökre” mentesítette a taksa alól. A normahierarchiában ezeknél alacsonyabb helyet töltöttek be a „specialis” törvények, amelyek megalkotására az idők és körülmények súlya alatt kényszerült az ország, bár ezek körét és érvényét vitatták. Jobbára az ilyenek szóltak a jobbágytelkes nemesekről is. Pest megye szerint míg „az Ország és a’ Constitutio tsendességben fennállott, nints nyoma, hogy a’ ki fegyverrel szolgált, adózott volna”, Mohács után az ország politikai, jogszolgáltatási és katonai tekintetben sem volt ép, ekkor született az 1595:6. és az 1601:2. tc., de csak adott alkalomra, az előjogok fenntartása mellett.⁷ Hasonlóan vélekedett Bereg is, hangsúlyozva, hogy ezekből a jelenre nem lehet következtetni, mert keletkezésük idején változtak az adó nemei és fajtái, az 1715 utáni adórendszer pedig egészen más.⁸ Az adóztatás mellett érvelők ellenben úgy hivatkoztak ezekre, mint amelyek elvi szinten is igazolták a jobbágytelkesek adózását. Az adózást támogató Pozsony vármegye a fentihez hasonló eljárást problematikusnak találta, és arra hívta fel a figyelmet, hogy „a’ visszas itéletek leg inkább onnénd erednek, hogy az esetek olly Törvényekre ráháztatnak, mellyekhez nem tartoznak ’s el vonatnak azoktul, mellyeknek természetes Resultatumait teszik”.⁹

Hivatkozási alapot jelenthettek egyéb jogforrások is, mint adózással kapcsolatos rendeletek, régi diétai aktákban található összeírási tervezetek, illetve a rendek feliratait, ezek közül is leginkább az 1729. április 6-i és június 3-i, melyek

elismerték a jobbágytelkesek összeírását és adó alá vetését. A kormányzati javaslatot támogató érvelés erősen épített az utóbbiakra, hangsúlyozva, hogy az elődök ezekben már világosan kinyilatkoztatták az adóztatásra irányuló szándékaikat. Érvényüket a másik oldalról erősen vitatták mind a jogon kívülről, megszületésük politikai kontextusa, a magyar rendek szorult helyzete felől, mind a jogon belülről, a későbbi 1741:8. tc. tekintélye oldaláról. Szólnunk kell még az egyértelmű törvényhelyek híján rendkívül fontos szerepet kapó megyei ususról, azaz a szokásról. Ettől függött ugyanis, hogy a „nemes jobbágyoknak” megyénként a 19. század elején milyen adójellegű és egyéb terhei voltak. Ahogyan Pozsony felhívta a figyelmet, „századoktól fogva különböző az Országban az usus, mind az értelemre nézve, mert az egyik Megyében fel vannak mentve a’ Jobbágy helyeken lakó Nemesek az Adó alúl, a’ másokban nem; mind pedig a’ felmentés módjára nézve, mert itt egyféltől ott más féletől menttek”.¹⁰ A kérdés ilyen alapon általános érvennyel eldönthetetlennek bizonyult: mindkét álláspont képviselői ragaszkodtak hozzá, hogy saját, hagyomány által szentesített gyakorlatuk a jóhiszemű és törvényes, ahogyan elődjeiké is az volt, míg a másiké ennek épp ellenkezője. Szatmár szerint az adóztató megyék csak „mellékes impulsioktól vezéreltettek”, a nem adóztatás legális, mert „a’ Törvény értelmén, és fundamentomán kezdődött”. Eszerint az előbbi *usus*, ha erősebb volna is az utóbbinál, akkor sem kisebbítené annak erejét.¹¹ Élesen vetődött fel a szokásjog és a törvény, illetve rendelet közötti viszony is: erre utalt a nem adóztató Somogy, amely szerint a „századoktól való usussátúl szabadságának a’ Nemességet megfosztani nem lehet”, ugyanis a régóta gyakorolt szokást nem ronthatja le törvény vagy rendelet, az adóztató megyék ugyanakkor épp fordítva érveltek adóztatásuk törvényessége mellett.¹²

A harmadik metaszintű vita a már említett 1741:8. tc.-hez kapcsolódik, amely a szóba jöhető törvények legfontosabbja, a nemesség szemében szabadságaik legfőbb garanciája volt. Ez nem tett mást, mint megerősítette az ország „kairainak és rendeinek” a *Tripartitum* I. rész 9. címében és az 1723:6. tc.-ben foglalt alapvető jogait, szabadságait, mentességeit és kiváltságait, melyek „őket mindenféle adózás alól fölmentik”, továbbá azt, hogy „a telekkel semmiképpen ne járjon együtt közteher [ne onus fundo inhaereat]”. Egyúttal biztosította, hogy ezek „a hitlevélbe beiktatott s a törvények használatáról és értelméről [de usu et intellectu Legum] szóló záradék magyarázata alá egyáltalában ne legyenek vonhatók”.¹³ A jobbágytelkesekre vonatkozó konkrét rendelkezések híján, illetve túl régiek, esetinek tartott törvények és gyengébbnek tartott jogforrások használata helyett a követek rendre a nemességről általában beszélő 1741:8. tc.-hez fordultak. Mikor a törvényt a jobbágytelkesek kontextusában kezdték értelmezni, a homályos eredeti megfogalmazás miatt egymásnak ellentmondó következtetések is levonhatóak voltak arra nézve, hogy pontosan kikre vonatkozott és mit takar a „ne onus...” kitétel.

Ez a metaszintű vita úgy zajlott, hogy abban a megszólalók igyekeztek átszabni a „traktátus” dialektikai kereteit (ti. mi az, ami egyáltalán vitatható), így a maguk számára kedvezően megvonni a határokat és diszkreditálni az ellenoldal érveit. Mindkét fél arra hivatkozott, hogy a megfogalmazás értelmében a törvényben foglaltakat nem lehet „magyarázni” vagy „kérdés alá venni”, azaz más törvények vagy a törvényhozó szándéka alapján értelmezni, csak „betű szerint” érteni. Bereg – amely szerint az 1741:8. tc. minden nemesre (így a jobbágytelkesek úrbéres földjeire is) vonatkozott – egyenesen úgy érvelt, hogy a törvényt a

nemzet lemondott azon „természetes Polgári Jussárúl”, hogy a titulus nonus és az 1723:6. tc. értelmét tanácskozás tárgyává tegye, ami a végrehajtó hatalmat is kötelezi.¹⁴ A törvényt amúgy hasonlóan értelmező Szabolcs a kitéltet illetően megengedőbb volt: épp az armalistákat felmentő 1805:1. tc. bizonyítja, hogy adódott precedens az 1741:8. tc.-ben foglaltak módosítására, de az ilyenek csak a nemesség javára, tehát a korábbiaknál kedvezőbb feltételek mentén történhetnek.¹⁵

Rivális nyelvek és politikaképek

■ A régi törvényekre hivatkozó argumentációval mindenekelőtt a természetjogi nyelv került szembe, amely általánosságban is problematizálta a pozitív törvények (jelen esetben a rendi jog) és a természettörvény viszonyát. A természetjogi érvelés legfontosabb terepét a létfenntartásra (subsistentia) törekvés természet-i parancsának hangsúlyozása jelentette, amelyet a szegény nemességre alkalmaztak. A somogyi javaslatlall szemben Krassó megye nyilvánította ki, hogy „előbb való a’ Természet jussa, minden positivus Jussoknál ’s Törvényeknél”.¹⁶ Bars hasonlóan erősebbnek tartotta a természettörvényt a pozitív jognál: nem látott kivetnivalót abban, ha a nemes „önként való szabadságából” jobbágytelekre ül, és adózásra kötelezi magát. Ez szerintük azért sem ellenkezhet a *Tripatitum* I. részének 9. címével (amely a nemesség sarkalatos jogait, szabadságait összegezte), mert „erőssebb a’ Természet Törvénye, és senki nem köteleztethetik a’ 1-mae 9. Titulus kedvéért, a’ maga fenntartásának, és sorsa jobbításának eszközeiről lemondani”.¹⁷ Több más megye is hangoztatta azt a véleményt, hogy ha a jövőben elzárják ettől a lehetőségtől a nemességet, akkor rosszabb lesz a szegény nemesnek, mint a nemtelennek. Ez a lépés a „Constitutio lelkével” és az „igazsággal” sem egyezik meg, hiszen az alkotmánynak soha nem lehet az a célja, hogy épp a nemesek jutalmára rendelt szabadság zárja el valakitől „a’ természeti törvény szerint való maga fenntartása jussait”, tehát, hogy ínséges helyzetben magán segíthessen.¹⁸ A javaslatot betervező Somogy egészen más módon reagált a kritikákra, azt állítva, hogy a javaslat nem ellenkezik sem a pozitív, sem a természetjoggal. A nemesség és az adózók jogai s ezáltal kötelességei eltérőek (az előbbié az insurrekció, míg az utóbbié az adózás), és mivel a természettörvény szerint „minden kötelességhez [...] kell rendes igazaknak (jussoknak) is kaptsolva lenni”, ezért az adózó jussa a jobbágytelken, hogy adózási kötelességét teljesíteni tudja. Mivel a nemesnek nem kötelessége az adózás, így nem sérül a jussa azzal, hogy kizárják a jobbágytelekről; szabadságai, előjogai miatt vannak egyéb lehetőségei is a létfenntartásra (hivatalok, kereskedelem stb.).¹⁹

Egy másik típusú érvelés a szociális tényezőket mérlegelte, amikor a rendi közösség szolidaritástudatára hivatkozott. Ez a szemlélet az una eademque libertas jogi normája, az „eredetközösségi” jellegű nemesi nemzetfelfogás és a historizált katonai erények és érdemek alapján rezonált a szegényebb nemesek sajátos problémái irányába, s igyekezett a politikát uraló jómódú birtokosok és a legalacsonyabb nemesi osztály között szolidaritásérzést kialakítani. Borsod egyik követe egyenesen a nemesség lecsúszásának paradigmátikus példáját, így a jómódú birtokosokkal való sorsközösségét látta meg a jobbágytelkesekben, akik között vannak „hajdani Nagy Urak maradéki is, vallyon a’ világ forgandóságában nem érhet e’ ezen sors más most nagy birtokú Familiákat is?”²⁰ A rendi norma értelmében a nemességre és a közösség elismerésére mindenekelőtt a ha-

ditettek (Werbőczy Istvánnál: „usu disciplinae militari”, tehát „a haditettek és haditudomány”) érdemesítettek. A vitézség erényének gyakorlása, a katonai érdemek mind a nemesség megszerzésére, mind megerősítésére nézve kulcsfontosságúak.²¹ Számos, az adóztatást ellenző követ hivatkozott tehát a mostani „nemes jobbágyok” országszerző és katonáskodó eredetének a nemesség módosabb részével való közösségére. Egyesek szerint a nemesség háborús részvétele, pontosabban az inszurrekciós honvédelmi kötelezettség teljesítése legitímálta adómentességüket, ahogy Abaúj egyik követe fogalmazott, „mindenkor megbizonyította a’ Magyar Nemesség”, hogy teljesíti kötelezségeit.²² Pest megye szerint a mai szegények azok utódai, akik „a’ Haza védelmezésében vérekkal érdemlették a’ Nemességet”.²³ Bars és Borsod a nemesi szabadságok egyenlőségének jegyében a közös eredet mellett a múltbeli haditettek közösségének jelentőségét is felhozta az egyenlőség és a kiváltságos helyzet igazolására: „a’ Nemesség akár szegény, akár gazdag, mind egy forma, együtt szerezték Eleink az Országot, úgy védelmezték tsak a’ legutóbbi mult századnak közepében is, midőn az Uralkodó szék mellett tett érdeméért a’ Nemesség az 1741:8-dik Articulust nyerte, hogy szabadságaik soha kérdés alá ne jöhessenek”. Ebből következik, hogy ha a jogi egyenlőség teóriája miatt belemennek, hogy a szegény adózzon, az előbbutóbb kiterjed a gazdagra is.²⁴ Többen a francia háborúk kisenemesi tömegeket mozgósító inszurrekcióira, leginkább az 1809-esre hivatkoztak. Szabolcs szerint ilyen nemesekből a legutóbbi felkelés alkalmával „több osztályok állottak ki”, akiket éppúgy képviselnek, mint a többi nemeset.²⁵ Zemplén pedig azzal érvelt, hogy a törvények nem engedik „Jobbágyi Köz-teher alá” alá a nemességet, amely „vérével, és vagyonának áldozatjával” védelmezi a királyt és hazáját, amely „törvényes köteletségének” 1809-ben is megfelelt.²⁶

Egy másik, a fentivel bizonyos pontokon összefonódó argumentáció a politikai okosságra (prudentia) hivatkozott, és az ország, illetve kifejezetten a nemesi nemzet politikai-társadalmi stabilitása felől mérlegelte a döntések helyénvalóságát. Különös figyelmet érdemel az érintett kisenemesek jelentős politikai súlyára való hivatkozás, amelyet az 1819-ben rendeletileg bevezetett fejenkénti szavazati jog, illetve az ennek kapcsán kialakuló határozottabb politikai öntudat és érdekérvényesítő képesség biztosított számukra.²⁷ Bereg megye az igazságosság különböző fogalmihoz mérte az intézkedés várható kihatásait. Szerintük nemcsak a „puszta” igazságosságnak nem felel meg, hogy a legszegényebb nemesek által pótolják ki az adóterheket. De a lépés nem egyezik meg a „Politikai igazsággal” sem, amely az ország rendi berendezkedéséből fakad, és az egyes közösségek viszonyaira vonatkozik, ugyanis eszerint minden rend, osztály a saját terheivel tartozik, így a nemesség a felkeléssel és a hadisegéllyel, míg a parasztság az adófizetéssel. A beregi követ a rendi norma kontextusában felfogott prudentia szellemében (ti. hogy a nemes morálisan magasabb minőséget képvisel, mint a nem nemes), statisztikai számításokra alapozva igyekezett országosan mérlegelni a jobbágytelkes nemesek és más csoportok adó alá vetéséből remélt fiskális hasznot és ennek politikai következményeit. Arra jutott, hogy létezik egy hatalmas társadalmi csoport, amely nem nemes ugyan, de egyáltalán nem fizet adót, az ún. „nemesek szolgálói”, akik földesuruk adómentes nemesi földjén lakva élveznek mentességet. Szerinte 1791-ben 1 256 995 nemtelen famíliából 494 402 ezen a címen nem adózott, ami visszaélés a rendszerben, „igen nagy Politicus vétek”. Ehhez viszonyítva 20 000 jobbágytelken ülő nemes család megadóztatásával alig nyerne valamit az államkassza, viszont hatalmas politikai kockázata

lenne. A politikai okossággal ellenkező, „impoliticus” lépés lenne tehát az alkotmány nemesi adómentességgel kapcsolatos „essentialis” részét ezáltal módosítani, az ugyanis megbontaná a nemesség alkotta politikai testet, azáltal, hogy „a’ Hazának egyenlő Fiai között a’ Hazafiui tűznek könnyen való elbágyadására ’s elfajulására” adhatna okot. Ehelyett inkább a nemesi értelemben felfogott szabad nemzet közérdekét kell megerősíteni, amely összekapcsolja a gazdag nemest a szegénnyel.²⁸ Nógrád megye mutatott rá arra, hogy az adóztatással járó „megkülönböztetés” rombolná a politikai közösség egységét azáltal, hogy elszakítaná a jobbágytelkesek érdekeit a többiektől, de politikai jogaiknál fogva befolyásuk a megyegyűlésen, a közigazgatásban és a követutasításokon keresztül a diétán is megmaradna, így „sok ellenkezőesekre, meghasonlásra és zürzavarra adhatna [...] alkalmatosságot”.²⁹

Konklúzió

■ Egy ilyen megközelítés a történeti-jogi nyelvi szubsztrátumból következően leginkább a rendi politika tipikus és hagyományos jellemzőire, illetve bizonyos aporisztikus jegyeire volt képes rávilágítani. Épp tipikussága miatt lehet azonban alkalmas arra, hogy a „belülről” és „kívülről” érkező innovációt is érzékeltesse. A rendi politika predomináns nyelvében rejlő „belső”, legradikálisabb formájában Hajnóczy József közjogi munkáitól fogva ismert, de a rendi fősodorban háttérbe szorult innovációs potenciál 1825–27-ben még igen korlátozottan volt csak jelen, a „külső” pedig csak alárendelten, vitatott legitimitással. A külső tényezőket illetően ezek jelenléte a rendi jog domináns nyelvéhez képest ekkoriban még másodlagos és magán a rendi paradigmán belül marad, annak sajátos felfogását erősíti. Az 1825–27-es diétát a szakirodalom jelentős része még a hagyományos rendi-sérelmi keretek között zajló országgyűlésnek tekinti. A rendi kereteken belül való törés ténye azonban nyilvánvaló. Nem annyira a nemesség adómentességének gyakorlata tört meg, mert a megyei és állami célra való adóztatás a 18–19. század folyamán kétségkívül létezett, megyénként különbözött és változhatott is, bár az 1805:1. tc.-et követően a nemesi adómentesség de facto hosszú ideje legteljesebb formájában valósult meg a korszakban,³⁰ hanem a nemesi politikai test egységének és egyenlőségének az *una eademque libertas* tételére épülő normája.

Az 1832–36-os diétától, majd a reformellenzék fellépésétől és áttörésétől kezdve változatos érveléstípusok alakultak ki és terjedtek szét mind a hagyomány talaján, mind a más jellegű politikai szótárakat illetően. Maga a rendi hagyomány is sokágú és sokrétegű volt. A maga történetiségében ugyanis számos olyan rendi elemet hordozott, amelyeket megfelelő módon kiválogatva és tállalva modern tartalommal lehetett feltölteni, illetve voltak olyan elemei is, amelyek kiemelése által organikusabb formában megteremthető lett a kontinuitás az eredetileg hasonló alapról kiinduló modern elképzelésekkel (természetjog, klasszikus republikanizmus).³¹ A hagyomány súlya által igen jelentős mértékben meghatározott politikai játéktér valójában afelé tolt a változás igényével fellépő szereplőket is, hogy ne egyszerűen szimpla fordításon és utánzáson keresztül, hanem összetettebb kulturális transzferfolyamatokon és egyéb eljárásokon keresztül a saját alapokból levezetve igyekezzenek a modern polgári alkotmányos, parlamentáris rendszer elemeit kialakítani.³²

■ JEGYZETEK

1. A vita összefoglalásához lásd Molnár András: *Deák Antal a pozsonyi diétán*. Országház, Bp., 2021. 58–65.
2. Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. L'Harmattan, Bp., 2003. 7–8. A reformkori politikára nézve: Dobszay Tamás: „Szokjon gyapjas fülök az ezután már gyakrabban hallható igazság szavához”. *A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban*. Századvég 2008. 47. sz. 113–150.
3. Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Országház, Bp., 2019. 126–133.
4. *Magyar Ország gyűlésének jegyző-könyve*. I–VI. Belnay Örökösei, Pozsony, 1825–27 (a továbbiakban: Napló 1825–27). III. 291.
5. Uo. II. 659.
6. Uo. III. 200.
7. Uo. 29–30.
8. Uo. 71–72.
9. Uo. 87.
10. Uo. II. 655.
11. Uo. III. 14.
12. Uo. II. 691.
13. *Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici 1000–1895: Milleniumi emlékkiadás*. I–XXI. (Szerk. Márkus Dezső, ford. Csiky Kálmán, Nagy Gyula, Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen) Franklin-Társulat, Bp., 1896–1900. (A továbbiakban: CJH 1896–1900). VII. 24–25.
14. Napló 1825–27. III. 72–73.
15. Uo. 702.
16. Uo. 104.
17. Uo. 217.
18. Uo. 233.
19. Uo. 210.
20. Uo. 653.
21. *Vö. Trip*. I. 4. CJH 1896–1900. VIII. 58–59.
22. Napló 1825–27. III. 57.
23. Uo. 32.
24. Uo. 64–65.
25. Uo. II. 680–681.
26. Uo. 684.
27. Az 1819-es rendelet hátteréhez lásd: Soós István: *Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására” (1810–1821)*. Levéltári Közlemények 2009. 80. sz. 65–156. A korban választások, választójog kérdéséhez lásd Dobszay Tamás: i. m. 63–110.
28. Napló 1825–27. III. 77–78.
29. Uo. II. 686.
30. Szita János: *A magyar nemesség adómentessége és adómegajánlási joga a XVIII. és XIX. században*. Jogtörténeti tanulmányok 1986. 6. sz. 367–384. 376. A nemesi adómentesség problémájához a 18. században: Szijártó M. István: *Nemesi társadalom és politika*. Universitas, Bp., 2005. 145–161.
31. *Az ismeretlen Deák. Varga Benedek történésszel, a Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár igazgatóhelyettesével Szöllösi Adrienne beszélget*. Szépirodalmi Figyelő 2003. 5. sz. 76–81; különösen: 79–81.
32. Ehhez részletesen lásd Dobszay Tamás: i. m. 116–122.